

Sockenmagasinet och hembygdsföreningens förhistoria

Även om Knivsta hembygdsförening nu varit verksam i över sex decennier, hade dess föregångare sockenmagasinet över två seklers historia bakom sig. På 1700-talet hade det förekommit hungersnöd på flera platser i Sverige och det var kronan som hade till uppgift att se till att det kom nödhjälp till de utsatta. Detta gjorde att det särskilt från mitten av 1700-talet som landshövdingarna drev på så att det uppfördes lokala spannmålsmagasin ute i socknarna. Det var speciellt här i östra Sverige som sådana kom att uppföras. Det var sockenborna, de med mantalssatt jord som skulle uppföra och driva magasinerna, men på flera håll var det en godsägare eller präst som såg till att de verkligen blev av.

I Knivsta var initiativtagaren greve Nils Ulrik Gyldenstolpe, som var ägare till Noor och nästan av alla övriga gårdar i socknen. Han skänkte timret och de första tunnorna spannmål till magasinet 1758. Denna inrättning kom att, förutom att fungera som en spannmålsbank där man kunde låna för utsäde, också att vara en kassa ur vilken överskottet kunde klara socknens gemensamma utgifter. Därefter kom under lång tid framöver magasinens föreståndarna, klockare/skollärare och sedan även barnmorska att få sin lön in natura från detta sockenmagasin. En stor del av överskottet gick också till de fattiga i församlingen.

Delägare i sockenmagasinet var alltså de lantbrukare i Knivsta som var innehavare av mantalssatt jord. Sådan jord var klassificerad efter det som kallades mantalet, vilket skulle motsvara gårdarnas skatteförmåga. Det var alltså egentligen inget arealmått, utan istället ett mått på att gården skulle kunna försörja en familj som också skulle kunna betala sin skatt.

Bönderna med mantalssatt jord hade även förpliktelse att ställa upp med så kallad gångled, alltså att exempelvis med arbete och material bidra till gemensamma byggnadsarbeten på kyrka och prästgård. Men fördelen för dessa var att de var delägare i häradsallmänningarna, i Knivstas fall Ärlinghundras. Delägarna hade möjligheter att ta ut timmer ur denna, speciellt för gemensamma byggen. Allmänningarna kunde även sälja timmer och delägarna fick då en årlig utdelning. En annan inkomstkälla kom även att bli jaktarrenden. Här i bygderna fanns allmänningsmarker som även delvis låg på grusåsar och åtminstone fram mot 1960-talet kunde detta ge stor utdelning då material kunde säljas till vägbyggen och liknande.

Historiskt sett var varje lantbruksfastighet satt i mantal, men under början av 1900-talet kom flera av de större gårdarna att styckas upp, helt eller delvis. I Knivsta var det exempelvis Ledinge gård där vissa delar avstyckades till mindre lantbruk, medan Vrå gård nästan helt kom att styckas upp till småbruk. De avstyckade mindre fastigheterna fick dock vanligtvis inte sin jord mantalssatt och blev därigenom inte delägare i magasinsskatten.

Särskilt under senare delen av 1800-talet kom den gamla naturhushållningen att mer och mer övergå till penninghushållning. Detta gjorde att även sockenmagasinen i sin ursprungliga form med sin utdelning av spannmål in natura började tjäna ut. De kom istället att ersättas av kassor där medlen sattes in på bank. I Knivsta skedde denna övergång 1884 då tillgångarna i spannmål förvandlades till endast penningmedel. Själva magasinbyggnaderna blev då överflödiga och kom då att överlätas på kommunalstämmorna. Här i Knivsta kom byggnaden att flyttas från sin gamla plats invid kyrkan till Särsta-backen. Där kom den fram till början av 1960-talet att tjäna som lagerbyggnad till lanthandeln som låg intill. Det var när nybyggnation i Särsta hotade dessa byggnader med rivning som frågan väcktes om möjligheten att rädda det gamla sockenmagasinet och samtidigt bilda en hembygdsförening.

Hembydsgillet bildas

År 1963 beslöts, vid den ordinarie delägarstämman i Knivsta sockens magasinsskassa, att överlåta tillgångarna till ett blivande hembydsgille. Den över två sekler gamla magasinsskassan förvandlades då till en föreningskassa. 8.216 kr och 17 öre kunde då överlämnas mot kvitto till magasinsskassans kassör J. V. Gustafsson i Vickeby. Till den nya styrelsen i Knivsta Hembydsgille för 1964 valdes J. A. Laurén i Vickeby till ordförande, J. V. Gustafsson Johannelund till vice ordförande och Gustav Eriksson i Tomta till kassör. Därmed hade den över 200-åriga inrättningen gått i graven och en ny förening bildats, även om man i den skulle verka för bevarandet av Knivstas historia.

I stadgarnas första paragraf står nämligen: "Hembydsgillet har till uppgift att verka för hembygds- och församlingskänslans stärkande att samla och bevara rester av hembygdens gamla kultur samt söka skydda naturminnesmärken och allt som kan vara av värde att bevaras för kommande släkten."

Något av det första som det då nybildade hembydsgillet gjorde var att påbörja nedtagningen och flytten av det gamla sockenmagasinet till en tomt vid kyrkan, mycket nära den plats där det ursprungligen stått. Vid denna flytt och återuppbyggnad kom åter igen, säkerligen för sista gången, det gamla systemet med gångled att fungera igen då många av de tidigare delägarna av sockenmagasinet ställde upp med arbete och material. Själva magasinssbyggnaden står ju kvar, och fungerar idag som hembydsgillet sockenmuseum, fyllt med föremål som till största delen kommer från gårdarna här i Knivsta och visar arbetet i det gamla bondesamhället.

Text: Per Thunström 2025

Magasinsskassans medlemmar vid bildandet av hembydsgillet 1963

J. A. Laurén, Vickeby

Valfrid Gustafsson, Vickeby

Nils Ålander, Oleda

Harry Söderström, Tarv

Holger Åberg, Torslöt

Anders Nilsson, Knivsta gård

Alf Olsson, Trunstaberg

Gösta Fransson, Älgboda

Sven Eriksson, Vickeby

Erik Siivonen, Tomta

Karl-Erik Bäckström, Skottsila